

УДК 338.465

Момот Т. В.
Панов В. В.
Шпілько В. Л.

Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. Бекетова

ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ВОДОПОСТАЧАННЯ ТА ВОДОВІДВЕДЕННЯ В УКРАЇНІ

Акцентовано увагу на розкритті детермінант розвитку підприємств водопостачання та водовідведення для обґрунтування ключових напрямів розроблення механізму управління розвитком таких підприємств. Досліджено сучасний стан підприємств водопостачання та водовідведення в Україні, виявлено та систематизовано причини виникнення проблем їх функціонування, встановлено чинники, що справляють визначальний вплив на їхній розвиток. Обґрунтовано, що домінантою управління розвитком підприємств водопостачання та водовідведення в Україні має стати забезпечення їхньої фінансово-економічної безпеки.
Ключові слова: водопостачання та водовідведення, механізм, підприємство, розвиток, детермінанти розвитку, управління розвитком, фінансово-економічна безпека.

Постановка проблеми. Повноцінне життя суспільства можливе лише за умови успішного функціонування підприємств комунального господарства, які, надаючи відповідні послуги, забезпечують комфортні умови життя та сприяють здійсненню виробничо-господарської діяльності всіх суб'єктів господарювання. У сучасних умовах, що характеризуються посиленням урбанізаційних процесів, задоволення зростаючих потреб населення і бізнесу в комунальних послугах багато в чому залежить від надійного функціонування підприємств цієї сфери та забезпечення їхнього поступального розвитку відповідно до нових реалій.

У комунальному господарстві України нині функціонує кілька тисяч підприємств різних форм власності, з-поміж яких особливе місце посідають підприємства водопостачання та водовідведення через їхню надзвичайну роль у забезпеченні населення і суб'єктів господарювання одним із найбільш дефіцитних ресурсів – якісною прісною водою, а також особливий статус природних монополістів та необхідність утручання у їхню господарську діяльність для нівелювання негативних екстерналій функціонування неконкурентних ринків. Тому управління розвитком підприємств водопостачання і водовідведення потребує спеціальних підходів, розроблення яких вимагає виявлення чинників, які справляють визначальний вплив на діяльність таких підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку підприємств комунального господарства України та управління даним процесом посідають важливе місце в дослідженнях багатьох учених-економістів, зокрема таких, як: О.П. Бубенко [1], Є.С. Градобоева [2], О.В. Димченко [1; 3], І.О. Драган [4], І.В. Запатріна [5], В.І. Лук'янов [6], А.Д. Кашпур [1], О.П. Кириленко [7], М.В. Мельникова [2], В.В. Перевознюк [7], В.М. Стасюк [8] та ін. Однак, незважаючи на наявні наукові результати та накопичений досвід у питаннях розвитку вітчизняних комунальних підприємств, існує потреба в поглибленому розгляді чинників, які справляють домінуючий вплив на діяльність підприємств водопостачання і водовідведення й обґрунтування, прийняття та реалізацію рішень щодо управління їхнім розвитком.

Мета статті полягає у з'ясуванні основних детермінант, які зумовили сучасний стан підприємств водопостачання та водовідведення в Україні, з подальшим обґрунтуванням ключових напрямів розроблення механізму управління розвитком таких підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. За даними Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, нині комунальна інфраструктура налічує 1,56 млн. об'єктів та становить близько 1/3 основних фондів країни, які знаходяться у незадовільному стані [2]. Внаслідок збільшення питомої ваги непридатних для експлуатації та аварійних об'єктів комунального господарства, що забезпечують житловий фонд міста, знижується ефективність функціонування житлово-комунального господарства у цілому, погіршується екологічний стан міста, збільшується кількість аварій та порушень у роботі комунальних підприємств, знижується якість їхньої продукції та послуг. Підвищення техніко-технологічного рівня комунальних підприємств є нагальним завданням, вирішення якого вимагає реалізації капіталоемних модернізаційних проектів. Через обмеженість надходження фінансових ресурсів таким підприємствам бракує коштів не тільки для модернізації, а й для підтримки поточного функціонування. Збереження такої ситуації в майбутньому посилює загрозу масових банкрутств підприємств комунального господарства, що призведе не тільки до зниження рівня фінансово-економічної безпеки цієї галузі, конкретного регіону та держави, а й до посилення нестабільності в суспільстві.

Проблеми фінансового забезпечення комунальних підприємств завжди були актуальними і привертати увагу теоретиків та практиків. Проте, як свідчать статистичні дані щодо фінансових результатів діяльності таких підприємств, і досі залишаються невирішеними. Так, протягом 2010–2017 рр. загальні збитки комунальних підприємств в Україні зросли у 4,1 рази, до 27 006,2 млн. грн. [9]. При цьому стійку тенденцію збитковості діяльності упродовж усього періоду продемонстрували тільки підприємства водопостачання та водовідведення. Станом на кінець 2017 р. 37,4% підприємств цієї галузі були збитковими, загальний обсяг збитків становив 1 591,5 млн. грн. [9]. Основними причинами від'ємних фінансових результатів діяльності суб'єктів господарювання цієї галузі стали: встановлення тарифів на послуги водопостачання та водовідведення на рівні, нижчому за собівартість; істотний знос водопостачання й водовідведення та відсутність джерел фінансування реконструкції водопровідних і каналізаційних систем; утрати води в мережах; неплатежі населення за спожиті послуги тощо [7].

За рівнем водозабезпечення Україна посідає одне з останніх місць серед країн Європи, тоді як за водоемністю валового суспільного продукту випереджає більшість із них: водні ресурси нашої країни використовуються, а отже, й забруднюються набагато інтенсивніше, ніж в інших країнах [10]. Натомість тарифи на послуги водопостачання й водовідведення не покривають витрат на їх виробництво та надання, а модель тарифної системи не є прозорою. До того ж оплата споживачами послуг здійснюється несвоєчасно і не в повному обсязі. Так, за даними Державної служби статистики України [9], у 2016 р. населенням країни сплачено за послуги 60,1 млрд. грн., що становить 82,8% нарахованих за цей період сум.

Аналіз стану основних фондів і технічного обладнання системи водопостачання та водовідведення, проведений фахівцями Державної служби України з надзвичайних ситуацій [11], свідчить про незадовільний їх стан. Так, централізованим водопостачанням в Україні забезпечено 99,0% міст, 87% селищ міського типу і 25% сільських населених пунктів. Загальна протяжність водопровідних мереж становить 106 374,4 км, з яких в аварійному та ветхому стані знаходяться 36 185,4 км, або 34%. Найбільший відсоток застарілих та аварійних водопровідних мереж від загальної їх протяжності в Дніпропетровській – 47,2%, Кіровоградській – 46,9%, Харківській – 45,7%, Львівській – 42,2% областях та в місті Києві – 41,1%. Централізованим водовідведенням забезпечено 92% міст, 61% селищ міського типу та 3% сільських населених пунктів в Україні. Загальна протяжність каналізаційних мереж становить 37 404,46 км, з яких в аварійному та ветхому стані знаходяться 12 749,3 км, або 34,1%. Найбільший відсоток зношених та аварійних каналізаційних мереж від загальної їх протяжності становить у Тернопільській – 43,6% та Харківській – 64,2% областях. У населених пунктах, де відсутнє централізоване водовідведення, для скидання стічних вод населення користуються септиками або вигрібними ямами, використання яких спричиняє погіршення екологічного стану джерел водопостачання, що призводить до їх забруднення патогенними бактеріями та вірусами, а також до збільшення території підтоплення населених пунктів.

Внаслідок використання у виробничій діяльності підприємств водопостачання та водовідведення морально і фізично зношених основних фондів збільшується собівартість послуг через втрати води під час транспортування (наприклад, у 2016 р. втрати й технологічні витрати води в системах централізованого водопостачання становили 35,23% від поданої води в мережу [11]); погіршуються якісні характеристики питної води та стічних вод, що негативно впливає на рівень захворюваності населення та екологічний стан території; підтоплюються підвали, що призводить до просідання будинків та їх зсуву; збільшується кількість надзвичайних ситуацій і техногенних катастроф, що порушують ритмічність роботи підприємств та збільшують бюджетні витрати на подолання наслідків.

Для поліпшення ситуації щодо фінансування модернізаційних проектів у галузі водопостачання та водовідведення вищим керівництвом України вісім років тому було ініційовано процес налагодження співпраці з бізнесом у форматі публічно-приватного партнерства (ППП). Натомість, як свідчать дані Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [12], інвестування в об'єкти водо-

постачання та водовідведення не дуже приваблює приватний сектор. Так, станом на 1 липня 2018 р. в Україні укладено лише 34 договори у форматі PPP. Однією з основних проблем упровадження PPP залишається недосконалість інституційного середовища провадження такої діяльності.

Водночас, за даними Світового банку [13], у країнах із низьким і середнім рівнем доходів, до яких належить Україна, за кількістю фінансово закритих проектів PPP сектор водопостачання та водовідведення посідає третє місце, поступаючись таким секторам, як електроенергетика й автомобільні дороги. Протягом 1990–2018 рр. у країнах із низьким та середнім рівнем доходів приватним сектором було інвестовано 84 059 млн. дол. США у 1 019 проектів PPP, що реалізуються у секторі водопостачання та водовідведення (4,7% загального обсягу інвестицій та 14% загальної кількості проектів PPP відповідно). Як свідчить світовий досвід, проекти PPP у цій галузі мають певні особливості, які ускладнюють їх реалізацію та знижують інвестиційну привабливість. Зокрема, проекти у водопостачанні та водовідведенні мають високу вартість реалізації, послуги з постачання, відведення й очищення води суттєво впливають на довілля та якість життя, тому ціноутворення на ці послуги має політичне, медичне й екологічне значення. Суб'єкти господарювання, що здійснюють діяльність у цій сфері, зобов'язані дотримуватися встановленого порядку ціноутворення, стандартів і показників безпеки та якості послуг, а також інших умов і правил, визначених у відповідних ліцензіях [14].

Отже, проведений аналіз сучасного стану підприємств водопостачання та водовідведення свідчить про глибоку системну кризу всієї галузі, посилення і поглиблення якої загрожує національній безпеці України. У зв'язку із цим домінянтою управління поступальним розвитком підприємств водопостачання та водовідведення має стати забезпечення їх фінансово-економічної безпеки.

На сучасному етапі розвитку дослідження у сфері економічної безпеки вже існує певна система норм і стандартів, що стосуються наукових досліджень економічної безпеки на рівні різних об'єктів: держави, регіону і підприємств. Чільне місце у цій системі відводиться аналізу середовища функціонування об'єкта та виявленню чинників, що справляють на нього домінуючий (визначальний, основний) вплив, – детермінант.

Для виявлення детермінант розвитку підприємств водопостачання та водовідведення в Україні застосовано PEST-аналіз, який передбачає оцінювання середовища функціонування суб'єкта господарювання за політико-правовими (P), економічними (E), соціокультурними (S) та технологічними (T) чинниками. Метою PEST-аналізу є відстеження (моніторинг) змін макросередовища за чотирма вузловими напрямками і виявлення тенденцій, подій, невідконтрольних підприємству, але таких, що здійснюють вплив на прийняття стратегічних рішень. Результати PEST-аналізу наведено в табл. 1.

На підставі проведеного дослідження можемо виокремити такі детермінанти розвитку підприємств водопостачання та водовідведення в Україні, як:

– визначальні екзогенні чинники: політичний процес та політичне функціонування, стан дозвільної системи, стандартизація та сертифікація продукції, економічна стабільність, купівельна спроможність населення, стан системи державних фінансів, нові технології і матеріали,

Таблиця 1

PEST-аналіз причин виникнення проблем на підприємствах водопостачання та водовідведення

Політичні чинники	P	Економічні чинники	E
<ul style="list-style-type: none"> – непослідовність державної політики реформування житлово-комунального господарства; – недосконалість державного регулювання діяльності природних монополій на ринку комунальних послуг; – відсутність єдиної стратегії розвитку підприємств сфери комунального господарства; – недосконалість політики захисту об'єктів критичної інфраструктури; – прийняття політично вмотивованих рішень щодо встановлення тарифів на послуги водопостачання та водовідведення; – застарілість стандартів якості питної води та стічних вод 		<ul style="list-style-type: none"> – високий рівень монополізації та недосконала конкуренція; – недосконалість міжбюджетних відносин; – високий рівень зношеності основних фондів та мереж водозабезпечення й водовідведення; – неплатежі населення за спожиті послуги; – недостатнє фінансування модернізації систем водопостачання; – відсутність механізмів компенсації збитків; – відсутність вагомих фінансових стимулів для залучення інвестицій приватного сектору; – низька якість послуг, що надаються підприємствами водопостачання та водовідведення 	
Соціальні чинники	S	Технологічні чинники	T
<ul style="list-style-type: none"> – низький рівень добробуту та соціальної захищеності населення; – соціальна нестабільність та посилення протестних настроїв місцевого населення; – низька активність громадськості для забезпечення порядку та збереження суспільного майна; – демографічні зміни, активізація міграційних процесів; – зростання захворюваності населення; – погіршення екологічного стану водних об'єктів 		<ul style="list-style-type: none"> – низький технологічний рівень виробництва; – низька інноваційна активність, повільне впровадження нових технологій; – значні обсяги втрат води під час транспортування та технологічні витрати води в системах централізованого водопостачання; – збільшення кількості аварій на об'єктах інфраструктури; – висока енергоємність виробництва; – невідповідність наявних інфраструктурних потужностей зростаючим потребам у зв'язку з посиленням урбанізаційних процесів 	

Джерело: розроблено авторами

демографічні зміни, очікування у суспільстві, соціальна відповідальність, природно-ресурсні та природоохоронні чинники;

– визначальні ендогенні чинники: рівень рентабельності, стан основних засобів, структура собівартості, інвестиційна політика, рівень інноваційної активності, політика ресурсозбереження, компетентність та якість персоналу, політика розрахунків зі споживачами.

Висновки. Із наведених вище результатів дослідження доходимо таких висновків.

Аналіз сучасного стану підприємств водопостачання та водовідведення свідчить про глибоку системну кризу всієї галузі, посилення і поглиблення якої загрожує національній безпеці України. Кризовий стан досліджуваних підприємств зумовлений тривалою дією низки деструктивних чинників зовнішнього і внутрішнього характеру, нездатність протистояти яким значною мірою спричинена відсутністю ефективної системи фінансово-економічної безпеки.

Розкриття та систематизація екзогенних та ендогенних детермінант розвитку вітчизняних підприємств водопостачання та водовідведення дає підстави констатувати, що механізм управ-

ління їхнім розвитком має забезпечувати реалізацію таких ключових напрямів:

– забезпечення прийнятеного рівня фінансово-економічної безпеки підприємств та галузі (домінанта);

– модернізація основних засобів, підвищення технологічного рівня виробництва та застосування ресурсозберігаючих технологій;

– зміна стандартів роботи відповідно до регламентів та стандартів ЄС, які імплементуються у законодавство України;

– оптимізація джерел і механізмів фінансування з урахуванням можливостей, які з'являються у зв'язку з фінансовою децентралізацією, розвитком ППП, поширенням соціального краудфандингу тощо;

– формування ефективної і прозорої моделі тарифної системи;

– становлення ефективної системи соціальних гарантій та налагодження соціального партнерства щодо розвитку підприємств водопостачання та водовідведення.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі мають бути пов'язані з розробленням системи фінансово-економічної безпеки підприємств водопостачання та водовідведення.

Список використаних джерел:

1. Управління системною модернізацією та розвитком житлово-комунальних підприємств: монографія / Т.П. Бубенко, О.В. Димченко, А.Д. Кашпур. Харків: НАН України, Північно-Східний науковий центр, ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2014. 233 с.
2. Мельникова М.В., Градобоева Є.С. Модернізація комунальної інфраструктури міських агломерацій. Економіка України. 2017. № 7. С. 83–91.
3. Димченко О.В. Житлово-комунальне господарство в реформаційному процесі: аналіз, проектування, управління: монографія. Харків: ХНАМГ, 2009. 356 с.
4. Драган І.О. Масштабна модернізація житлово-комунального господарства України як об'єкт державного управління. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jsui/handle/123456789/587>.
5. Запатріна І.В. Житлово-комунальне господарство: перспективи реформування. Економіка України. 2012. № 10. С. 34–44.
6. Лук'янов В.І. Оцінка сучасного стану функціонування підприємств житлово-комунального господарства Харківського регіону. Бізнес Інформ. 2018. № 5. С. 248–254.
7. Кириленко О.П., Перемознюк В.В. Фінансове забезпечення підприємств водопостачання та водовідведення в умовах бюджетної децентралізації. Фінанси України. 2015. № 3. С. 88–101.
8. Стасюк В.М. Комунальна інфраструктура: техногенна безпека в нових умовах господарювання. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/8_ukr/85.pdf.
9. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
10. Соціо-еколого-економічні проблеми водопостачання в Україні / О.М. Маценко, О.Ю. Чигрин, В.І. Тарановський, А.І. Долгодюш. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/29713/1/Matsenko.pdf>.

11. Аналітичний огляд стану техногенної та природної безпеки в Україні за 2016 рік. URL: <http://www.dsns.gov.ua/files/2017/8/18/Analit%20dopovid/1%20stan.pdf>.
12. Стан здійснення ДПП в Україні / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=62a9b6fb-27ff-462a-b351-eeeadfb26b6f&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini>.
13. Private Participation in Infrastructure Database / The World Bank. URL: <https://ppi.worldbank.org/data>.
14. Момот Т.В., Солодовник О.О. Особливості механізмів реалізації проектів ППП у різних секторах економіки: міжнародний досвід та вітчизняна практика. Законодавче забезпечення розвитку реального сектору економіки: науково-практичне видання. К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2016. Вип. 3. 654 с.

Момот Т. В.
Панов В. В.
Шпилько В. Л.

Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А. М. Бекетова

ДЕТЕРМИНАНТЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ВОДОСНАБЖЕНИЯ И ВОДООТВЕДЕНИЯ В УКРАИНЕ

Резюме

Акцентируется внимание на раскрытии детерминант развития предприятий водоснабжения и водоотведения для обоснования ключевых направлений разработки механизма управления развитием таких предприятий. Исследовано современное состояние предприятий водоснабжения и водоотведения в Украине, выявлены и систематизированы причины возникновения проблем их функционирования, установлены факторы, которые оказывают определяющее влияние на их развитие. Обосновано, что доминантой управления развитием предприятий водоснабжения и водоотведения в Украине должно стать обеспечение их финансово-экономической безопасности.

Ключевые слова: водоснабжение и водоотведение, механизм, предприятие, развитие, детерминанты развития, управление развитием, финансово-экономическая безопасность.

Momot T. V.
Panov V. V.
Shpilko V. L.

O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

DETERMINANTS OF DEVELOPMENT OF WATER SUPPLY AND WATER DISPOSAL ENTERPRISES IN UKRAINE

Summary

The attention is focused on the disclosure of the determinants of the development of water supply and water disposal enterprises in order to justify the key areas of mechanism generation for managing the development of such enterprises. The present state of the water supply and water disposal enterprises in Ukraine is investigated, the causes of problems of their functioning are revealed and systematized, the factors that have a decisive influence on their development are identified. It is substantiated that the dominant of the development management of water supply and water disposal enterprises in Ukraine should be support of their financial and economic security.

Key words: water supply and water disposal, mechanism, enterprise, development, development determinants, development management, financial and economic security.